

УДК 329(1-21)

МІСЬКІ СОЦІАЛЬНІ РУХИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА МІСЬКУ ПОЛІТИКУ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

Кучуран А.М.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Досліджується явище міських соціальних рухів як потенційного фактору трансформацій у містах. Розглянуто підходи до визначення поняття «міських соціальних рухів», що склалися серед науковців. Проаналізовано тенденції зміни розуміння міських рухів та причини, що їх обумовлюють. Також розглянуто поняття «право на місто» та його зв'язок зі змінами в містах.

Ключові слова: міський рух, місто, сенс міста, право на місто, міський активізм, міська політика.

Постановка проблеми. До протестів та громадських хвилювань, що прокотились містами Європи та США, починаючи з середини 1960-х і до 1970-х років, науковці мали доволі одноманітний погляд на міське політичне життя, що не викликав широких дискусій. Американські дослідники, які домінували в сфері досліджень міської політики в 1960-х роках, сфокусували свою увагу на питаннях вироблення політичних рішень та впливу на владу. Проблематика соціальних рухів розглядалась ними тільки в історичному аспекті. Основне зацікавлення науковців стосувалось дебатів навколо питання: хто контролює процес вироблення політичних рішень. Тому вивчення міських соціальних рухів було залишене на дослідників «колективної поведінки», які розглядали соціальні рухи як колективні прояви ірраціональної чи девіантної поведінки. Вражені європейським досвідом фашизму та комунізму, вони прирівнювали всі масові рухи з мобілізацією, яка співвідноситься з тоталітарними режимами. Старі підходи втратили свою доречність зі змінами в політичному вигляді американських та європейських міст. Більше того, моральний фундамент соціальних рухів базувався на ідеях расової рівності, поваги до навколишнього середовища, демократичної участі, що унеможливило його порівняння із девіантною поведінкою.

Згодом, у 80-х роках ХХ ст., коли в науковий обіг увійшла концепція міських політичних режимів, міським рухам стало приділятися більше уваги серед дослідників міської політики. Це було спричинено переглядом їхньої ролі в міській політиці. Згідно концепції міських політичних режимів К. Стоуна (*Stone*) [9, с. 813] міські рухи, представники середнього класу та локальні активісти можуть відігравати значну роль у розвитку міста, на рівні з такими політичними акторами міських політичних режимів як представники місцевої влади та бізнес. Тому аналіз соціальних рухів, зокрема міських і їх впливу на урбаністичну політику та соціальні зміни в містах є сьогодні актуальним завданням для гуманітарних наук, зокрема політології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення соціальних рухів посідає вагоме місце у гуманітарних науках, передусім соціології. Вагомий внесок у дослідження цієї проблематики зробили М. Кастельс, А. Лефевр, Д. Харві, К. Пікванс, М. Майер, В. Ніколлс та інші; серед українських вчених питанням соціальних рухів займаються Л. Камінська, О. Пилипенко, А. Тищенко та ін.

Виділення раніше не вирішених частин загальної проблеми. Загалом проблематика соціальних рухів в українській науці певною мірою розроблена (особливо в соціології), але ми звертаємо увагу на таку її частину як міські рухи. При цьому, міські рухи ми розглядаємо як проактивну частину суспільства, що мають потенціал здійснювати вплив в міській політиці, брати участь у формуванні порядку денного та визначенні розвитку міста. Тобто, міські рухи розглядаються нами в політологічному ракурсі, розуміються в якості політичного актора.

Мета статті. Проаналізувати сучасні наукові підходи до розуміння міських соціальних рухів та їх можливості продукувати зміни в містах і, відповідно, виступати актором міської політики.

Виклад основного матеріалу. Формальні інститути, як видається, все більше не в змозі впоратись із тими вимогами, які висуваються міськими спільнотами. Останні ж, в свою чергу, подробені та об'єднані вздовж різноманітних вимірів (ліній розмежування). Тому міські соціальні рухи (*urban social movements*) стали агентами соціальних змін завдяки впливу на свідомість соціальних груп і суспільства загалом, а їх діяльність стимулює як процеси, так і результати вироблення важливих суспільно-політичних рішень [13, с. 181-182].

Як зазначає українська дослідниця О. Пилипенко, основним середовищем, що породжує суспільні рухи, є сьогодні базовий прошарок суспільства, переважно місцеві співтовариства. Це пов'язано з тим, що в умовах глобалізації місцеві громади зникають з поля зору всіх, хто ухвалює рішення, проблеми їхнього життя більше нікого не цікавлять. Не є пріоритетними й такі проблеми, як екологічні, феміністські, а інші – правозахисні, житлові – часто від уваги влади лише загострюються. Громадські рухи й покликані вирішувати саме проблеми подібного характеру, включити їх до складу порядку денного [3, с. 68].

Західні дослідники С. Файнштейн (*Fainstein*) та К. Гіртст (*Hirst*) визначають соціальні рухи як колективні суб'єкти, що одночасно є і організацією (дезорганізацією), і способом досягнення цілей. Соціальні рухи можуть включати організації, де є членські внески і списки учасників, але їх загальна структура не є фіксованою і вона завжди в процесі становлення – рухи є феноменом, що постійно розвиваються. Їхні цілі завжди опозиційні до існуючої влади, але специфічний набір їхніх цілей та позиція опору чи

трансформації, реакції чи розвитку впливає на контекст їхнього існування та внутрішній розвиток. «Старі» соціальні рухи походили з класової структури капіталістичного суспільства і мали на меті викоринити матеріальну нерівність, яка виникла в результаті виробничих відносин, а «нові» соціальні рухи мають міжкласовий характер і керуються нематеріальними міркуваннями [13, с. 182-183].

Українська соціолог Л. Камінська також підкреслює, що суспільні класи перестають виступати соціальним суб'єктом сучасних форм колективної активності. Сучасні рухи продукуються множинними новими соціальними спільнотами, а «нові» соціальні рухи відкидають формальні, бюрократичні способи організації, надаючи перевагу гнучкості з метою активного залучення нових членів до своїх лав, що сприяє утворенню нових типів колективної організації. Ключові тенденції у розвитку сучасних рухів представлені у працях П. Гунделаха та А. Мелуччі. Перший виокремлює стихійні рухи, які широко виникають сьогодні майже у всіх суспільствах. Причиною цього, як зазначає дослідник, стає те, що люди більше жорстко не прив'язані до визначених суспільних класів, а сконцентровані на проблемах власного життя та своїх близьких, намагаються захиститися від ризиків, формуючи нові види добровільних організацій низового рівня. А. Мелуччі також звертає увагу на поширеність у сучасних суспільствах колективних ідентичностей та рухів, сформованих на локальному рівні на базі індивідуального досвіду. Ризики модернізації призводять до появи громадянських ініціатив та суспільних рухів, які є реакцією на нові небезпечні ситуації [2, с. 92]. Тобто, використовуючи термінологію досліджень міських політичних режимів, можна стверджувати, що ризики зростання (здебільшого це стосується забудови) міст є однією з причини формування низових рухів. Така ситуація не є чимось новим для українських міст, а найяскравіше вона проявляється в столиці, де жителі окремих районів об'єднуються заради захисту землі, парків, скверів.

Інша українська дослідниця О. Пилипенко зазначає, що локальні громадські рухи зазвичай позбавлені ідеологічного забарвлення і спрямовані на вирішення місцевих проблем, пов'язаних з господарством. Локальні рухи мають тенденцію до переростання у загальнонаціональні, які вже володіють яскраво вираженим «політичним забарвленням», спрямованого на підтримку певного політичного курсу. Відтак спостерігається значна політизація вимог учасників руху. Так, у травні 2013 р. у Стамбулі розпочалися масові протести проти плану мерії міста щодо знесення парку Гезі на площі Таксім. За кілька днів протестний рух поширився країною, а його учасники вимагали вже не тільки збереження парку, а й відставки прем'єр-міністра Туреччини Р. Ердогана [3, с. 69].

Американський урбаніст В. Ніколлс (*Nicholls*) вважає, що «міське питання» цікавило дослідників соціальних рухів упродовж багатьох років, починаючи з К. Маркса й закінчуючи сучасними провідними науковцями. Ними розглядалися питання, як міста сприяють чи навпаки блокують політичні активності різних масштабів. Незважа-

ючи на загальне зацікавлення цими питаннями, тільки деяким науковцям вдалось насправді відкрити міський «чорний ящик», щоби визначити процеси та механізми, що дозволяють містам відігравати особливу роль у соціальних рухах. На думку В. Ніколлса найбільш помітними виключеннями були М. Кастельс (*Castells*) та І. Кацнелсон (*Katznelson*), які змогли ідентифікувати особливості капіталістичних міст і звернути увагу на способи, як ці специфічні «міські якості» впливають на трудові конфлікти, організаційні форми та свідомість учасників соціальних рухів [10, с. 841].

Термін «міські соціальні рухи» вперше був запропонований іспано-американським науковцем М. Кастельсом та іншими французькими дослідниками, які кинули виклик домінуючому в той період баченню міських рухів та просторових структур, з точки зору соціальної інтеграції. Вони бачили в міських рухах не тільки артикуляцію структурних протиріч пізнього капіталістичного суспільства, але і силу, що здатна разом із профспілками та політичними партіями здійснити докорінні зміни у політиці та суспільстві. У книзі «Міське питання» (*The Urban Question; 1977 р.*) М. Кастельс заявив, що міські рухи можуть бути істотною умовою для соціальних змін, якщо вони пов'язані з організаціями, що беруть участь в класовій боротьбі у сфері виробництва [12, с. 5125]. Хоча пізніше він і відмовився від розуміння міських рухів як основи для соціальних змін, воно вже поширилось не тільки на західні країни, а й на регіон Латинської Америки, країни Азії й загалом стало впливовим у дослідженнях «нової соціології міста». М. Кастельс же перейшов на інші позиції, вважаючи, що сенс міста багато в чому детермінується макро силами і міські рухи в даний момент приречені бути не більше, аніж «реактивними утопіями». Прихильники раннього концепту міських соціальних рухів більше цікавилися їхніми потенційними функціями та діями (результатом), аніж конкретним походженням чи специфічними формами організації та мобілізації, різними шляхами досягнення своїх інтересів. Аналіз, що здійснювався ними, фокусувався на структурних протиріччях міських рухів, менше на їх ідеологічних конструкціях, арсеналі дій, організаційній структурі. Як наслідок, першочергово вивчалися ті рухи, які мали перспективи домогтися помітних політичних і соціальних змін, а другорядне зацікавлення викликали менш перспективні, більш локалізовані (*localist*) і дрібно мобілізовані рухи, які не відображають значних структурних протиріч класового суспільства, тому вони здебільшого залишались поза увагою цієї групи вчених [8, с. 274].

На думку англійського урбаніста К. Пікванса термін «міський соціальний рух» містить ряд неясностей. М. Кастельс сам використовував цей термін у двох значеннях: обмеженому (вузьке розуміння) та загальному (широке розуміння). Вживаючи цей термін у вузькому розумінні М. Кастельс стверджував, що громадяни можуть діяти на одному з трьох потенційних рівнів міських чи політичних змін: участь (найнижчий рівень), протест (середній) та міський соціальний рух (найвищий і найрідкісніший рівень). Ці результати співвідносились із масш-

табом змін, які вони викликали. Рівень «участі» передбачав символічні зміни в міському та політичному житті (наприклад, участь у виборах мера міста, як певний символ зміни керівника або навпаки, висловлення підтримки нинішньому); рівень «протесту» передбачав незначні реформи, які не викликали фундаментальних, структурних перетворень; рівень «міських соціальних рухів» означав фундаментальні зміни у владі на міському рівні або й загальносуспільному, якщо вплив та ідеї міського руху поширювалися від одного міста до інших. У його подальших працях список результатів діяльності був дещо більший, але термін міських соціальних рухів зберігав зв'язок з найвищим рівнем змін. Використання вузького розуміння було загалом відкинуто більшістю науковців на користь широкого розуміння, яке відноситься до будь-якої дії громадян, незалежно від потенційних чи актуальних результатів. У визначенні міських соціальних рухів М. Кастельса є певні підстави для неоднозначності, оскільки воно пов'язане з системою дій, які «об'єктивно прагнуть до структурної трансформації міста», тобто присутній потенціал, а не фактичний (актуальний) результат. Це означає, що навіть, якщо актуальний результат є дуже обмежений, він все ще може бути затребуваний, щоби потенційний результат був більшим. Наприклад, окрім своїх безпосередніх результатів, протест може призвести до змін у свідомості серед учасників, які сприятимуть подальшій протестній активності. Іншими словами, навіть якщо актуальним результатом протесту є «участь» чи «реформа», міський соціальний рух може бути «за рогом» [11, с. 103].

До середини 1980-х років міські конфлікти посилювались, а міста отримували все більший і більший досвід різноманітних форм протесту та політичної мобілізації, тому попереднє вузьке визначення, яке домінувало з 1960-х років, було витіснене менш нормативним поглядом на рухи як міський активізм [8, с. 275]. Як зазначають С. Файнштейн та К. Гірет, міські соціальні рухи є різновидом нових соціальних рухів без класової основи. Вони, як правило, кидають виклик державі у виробництві чи нерівномірному розподілі ресурсів; вони також більш політизовані, аніж об'єднання навколо ідей фемінізму чи культурного спрямування. М. Кастельс розрізняє міські рухи та міські соціальні рухи; тільки останні можуть здійснювати системні трансформації, тобто змінювати сенс міста [6, с. 319-320]. Основну мету міських соціальних рухів він характеризує якраз як зміну «міського сенсу». Ця зміна сенсу міста тягне за собою підриг матеріальної та соціальної ієрархії структури міського життя, а міські соціальні рухи формують на їх місці місто, засноване на цінностях автономії місцевих культур та децентралізованої демократії участі. Більшість же дослідників під міськими соціальними рухами мають на увазі й інші міські рухи, незалежно від ступеня їх впливу на зміну структури чи культури міста [13, с. 183]. Ми також приймаємо таке розуміння, тому терміни «міський рух» та «міський соціальний рух» використовуємо як рівнозначні.

З іншого боку В. Ніколлс пише, що більшість наукових праць надто сконцентровані на поед-

нанні зростання соціальних рухів та міст. Наприклад, класичне дослідження Д. Макадамса про рух за громадянські права наголошує, що ключову роль у можливості існування цього руху відіграв процес урбанізації півдня США. Або дослідження Р. Гоулда показує, як місце проживання було визначальним фактором у мотивації людей, щоби ризикувати життям і здоров'ям для справи Паризької комуни. В. Ніколлс вважає, що попри звертання у цих та інших дослідженнях до важливої ролі міст у соціальних рухах, в них не вивчаються ті якості та особливості, що дають змогу містам грати цю стратегічну роль [10, с. 843].

Окрім підходів вищезгаданих науковців до міських рухів значний внесок в цю сферу досліджень здійснили і прихильники неомарксизму. Неомарксистський підхід до аналізу міських рухів розвився на базі праць французького дослідника А. Лефевра (*H. Lefebvre*) та його критики повсякденності, повсякденного життя та міст. Його концепція повсякденності асоціюється з ситуаціонізмом й означає простір опору проти відчуження та постійної колонізації життєвого світу як форми товару. У той час як коммодіфікація всіх сфер життя прискорюється глобальним процесом урбанізації суспільств, міський простір стає новою продуктивною силою. А. Лефевр, пишучи свою працю «Міська революція» (*La révolution urbaine*) під впливом подій 1968 року у Парижі, розглядає революцію як технократичне, неоліберальне завоювання світу, а також міські практики як утопічну критику, цим самим закладаючи основу для більш неоднозначної, але «визвольної» концепції інтерпретації рухів як боротьби за право на місто [8, с. 275].

Ідею французького науковця про розуміння міського простору як продуктивної сили підтримує й англо-американський географ та урбаніст Д. Харві (*Harvey*). Він цитує американського дослідника Д. Мітчелла (*Mitchell*), який зазначає, якщо право на місто – це гасло і вимога, то це гасло може бути почуте, а вимога може знайти певну силу тільки в тому випадку, якщо існує простір, в якому цей лозунг і вимогу можна побачити. У публічному просторі – на перехрестях і в парках, на вулицях під час заворушень і демонстрацій – політичні організації можуть представляти себе більш широкій публіці і завдяки цьому представництву їх гасла і їх вимоги знаходять певну силу. Претендуючи на простір публічно, створюючи громадський простір, соціальні групи самі стають публічними [7, с. 102-103].

Саме зі змінами в містах пов'язана концепція «права на місто», зокрема Д. Харві. Право на місто є чимось значно більшим, ніж індивідуальна свобода доступу до міських ресурсів: це право змінювати себе, змінюючи місто. Більше того, це колективне, а не індивідуальне право, адже ці трансформації неминуче залежать від здійснення колективних повноважень формувати процеси урбанізації. Дослідник вважає, що «свобода творити і перетворювати наші міста і нас самих є одним з найцінніших, але водночас найбільш знехтуваних прав людини» [1, с. 8]. Право на місто – це не просто умовне право доступу до того, що вже існує; це активне право на перетворення міста, на приведення його у відповідність

з нашими загальними потребами і бажаннями і, отже, перетворення нашого повсякденного життя, зміна наших архітектурних практик і просто альтернативне визначення того, що означає бути людиною. Право на місто – це не дар. Його має завоювати собі політичний рух [5, с. 93-94].

Український дослідник І. Тищенко вказує на практичний вимір реалізації права на місто, яке полягає в доступі громадян до ресурсів і можливостей, що їх надає місто: це «право на міське життя, на відновлену центральність, на місця несподіваних зустрічей та обмінів, на ритм життя й використання часу, яке робило б можливим повне й вичерпне використання цих моментів і місць». Інакше кажучи, право на місто – це право використовувати ресурси міста в їхній «споживчій», а не «міновій» вартості, тобто не для отримання надприбутків та ренти [4, с. 30].

Висновки. Міські рухи є невід'ємною частиною міського розвитку. Їхній потенціал як колективних політичних акторів продукувати зміни є значним і залежить від багатьох об'єктивних

і суб'єктивних факторів. Основними акторами міських політичних режимів дослідники зазвичай визначають представників локальної влади та бізнесу. Перші є впливовими апріорі через власні позиції, керуючи формальними процедурами прийняття рішень. Бізнес ж володіє структурною владою, яка походить із наявності в його представників різноманітних ресурсів, без яких міська влада часто не здатна реалізувати заявлений порядок денний. Однак, окрім цих двох акторів, на міську арену також у містах виходять і міські рухи та їхні лідери. Зазвичай дослідниками міські рухи розглядаються як певний протест, реакція на якісь дії (бездіяльність) міської влади. Проте ми звертаємо увагу, що міські рухи та низовий активізм може вимагати змін не лише через протест, а й у вигляді превентивних вимог і пропозицій. Загалом міські рухи, на наш погляд, мають значний потенціал впливу на розвиток міст, також в Україні, тому їх дослідження, як у теоретичному, так і прикладному плані є актуальним сьогодні.

Список літератури:

1. Гарві Д. Право на місто [Електронний ресурс] / Д. Гарві // Спільне: журнал соціальної критики. – 2010. – № 2. – С. 8. – Режим доступу: <http://commons.com.ua/pravo-na-misto/>
2. Камінська Л. Теоретичні підходи до дослідження суспільних рухів / Л. Камінська // Вісн. Київ. нац. унту ім. Т. Шевченка: Сер. Соціологія. – 2010. – Вип. (2010). – С. 91-93.
3. Пилипенко О. Громадські рухи як об'єкт політологічного дослідження / О. Пилипенко // Грані. – 2013. – № 10 (102). – С. 67-72.
4. Тищенко І. Міський публічний простір: підходи до визначення / І. Тищенко // Магістеріум. Культурологія. – 2015. – № 59. – С. 26-33.
5. Харві Д. Право на город / Д. Харві // Логос. – 2008. – № 3 (66). – С. 80-94.
6. Castells M. The City and the Grassroots: A Cross-Cultural Theory of Urban Social Movements / M. Castells. – Berkeley, Los Angeles: University of California Press, 1983. – 471 с.
7. Harvey D. The Right to the City / D. Harvey // Divided Cities: The Oxford Amnesty Lectures / Edited by Richard Scholar. – Oxford: Oxford University Press, 2006. – С. 83-103.
8. Mayer M., Boudreau J. Social movements in urban politics: trends in research and practice / M. Mayer, J. Boudreau // Oxford Handbook on Urban Politics / Edited by Peter John, Karen Mossberger, and Susan E. Clarke. – Oxford: Oxford University Press, 2012. – С. 273-291.
9. Mossberger K., Stoker G. The evolution of Urban Regime Theory. The Challenge of Conceptualization // Urban Affairs Review. – 2001. – Vol. 36. – No. 6. – С. 810-835.
10. Nicholls W. The urban question revisited: the importance of cities for social movements / W. Nicholls // International journal of urban and regional research. – 2008. – № 32 (4). – С. 841-859.
11. Pickvance C. From urban social movements to urban movements: a review and introduction to a symposium on urban movements / C. Pickvance // International journal of urban and regional research. – 2003. – Vol. 27.1. – С. 102-109.
12. Pruijt H. Urban movements / H. Pruijt // The Blackwell encyclopedia of sociology / Edited by George Ritzer. – Malden: Blackwell, 2009. – С. 5123-5127.
13. Theories of urban politics / edited by David Judge, Gerry Stoker and Harold Wolman. – London ; Thousand Oaks, Calif.: Sage Publications, 1995. – 310 с.

Кучуран А.Н.

Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

ГОРОДСКИЕ СОЦИАЛЬНЫЕ ДВИЖЕНИЯ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ГОРОДСКУЮ ПОЛИТИКУ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Аннотация

Исследуется явление городских социальных движений как потенциального фактора трансформаций в городах. Рассмотрены подходы к определению понятия «городских социальных движений», сложившихся среди ученых. Проанализированы тенденции изменения понимания городских движений и их причины. Также рассмотрено понятие «право на город» и его связь с изменениями в городах.

Ключевые слова: городское движение, город, смысл города, право на город, городской активизм, городская политика.

Kuchuran A.M.

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

URBAN SOCIAL MOVEMENTS AND THEIR IMPACT TO CITY POLICY: THEORETICAL ASPECTS

Summary

The article concerns the study of urban social movements' phenomenon as a potential factor in the transformation of cities. The author considers main approaches to the definition of «urban social movements» that have been emerged among scientists. In the text are analyzed some trends in the approaching towards the urban movements and their causes. Also has been studied the concept of «right to the city» and its relations with social changes in the cities.

Keywords: urban movements, city, meaning the city, right to the city, urban activism, urban policy.